

*Книженко С. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Харківського національного університету внутрішніх справ*

РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СЛУЖБОВИМИ ОСОБАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ШЛЯХОМ ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ АБО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

Анотація. У статті визначені основні особливості розслідування злочинів, що вчиняють службові особи правоохоронних органів, шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя. Автором розкриті типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування таких злочинів, визначені алгоритми дій слідчого. Розглянуті тактичні особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: правосуддя, службові особи, злочини проти правосуддя, криміналістична методика, розслідування злочинів.

Постановка проблеми. Стабільне та ефективне функціонування правоохоронних органів є однією з умов забезпечення законності, дотримання прав і свобод людини та громадянина. Однак, на жаль, мають місце випадки, коли службові особи правоохоронних органів вчиняють кримінальні правопорушення, зокрема й злочини проти правосуддя. Такі дії службових осіб підривають авторитет державної влади та рівень довіри населення до правоохоронних органів. Водночас, за даними кримінологів, зазначені кримінальні правопорушення мають високий ступінь латентності [1, с. 122]. Окрім того, як слушно зазначає Т.І. Гаріпов, досліджувані злочини становлять підвищену публічну небезпеку і завжди викликають особливий резонанс у суспільстві [2, с. 99]. Окрім того, вивчення слідчо-судової практики вказує на те, що слідчі мають певні труднощі у розслідуванні таких злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У юридичній літературі питанням методики розслідування злочинів присвячені роботи В.П. Бахіна, А.І. Баянова, П.Д. Біленчука, Р.С. Белкіна, В.Д. Берназа, А.Ф. Волобуєва, В.К. Гавла, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, В.Г. Лукашевича, В.Ю. Шепітька, Б.В. Щура, М.П. Яблокова та інших вчених. Окремі аспекти методики розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняють службові особи правоохоронних органів, були предметом дослідження в роботах Є.У. Басвої, А.С. Цветкової, М.М. Кузьміна та інших. Водночас поза увагою криміналістів залишилися стратегічні та тактичні аспекти розслідування вказаних злочинів. Така ситуація негативно впливає на якісний рівень професійної підготовки слідчих, що призводить до зниження ефективності протидії кримінальним правопорушенням вказаної групи. Отже, перед криміналістикою постає завдання щодо розроблення та впровадження в практику дієвих науково-обґрунтованих методичних рекомендацій з розслідування злочинів, що вчиняють службові особи правоохоронних органів, шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя.

Тому метою статті є визначення основних напрямів розслідування злочинів, що вчиняють службові особи правоохоронних органів, шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформація про елементи криміналістичної характеристики розглядуваної групи злочинів проти правосуддя визначає оптимальну організацію процесу їх розслідування. Зазначимо факт, що такі злочини вчиняють службові особи правоохоронних органів – слідчі, судді, прокурори, працівники оперативних підрозділів. Вказана обставина обумовлює, що під час розслідування таких злочинів досить часто на слідчого чинить вплив, з одного боку, громадськість, яка, не розбираючись в обставинах злочину, вже вважає суддю, прокурора або слідчого винним у скоєнні кримінального правопорушення та бажає якнайшвидшого і суворішого покарання. З іншого боку, керівництво відповідного правоохоронного органу, службова особа якого скоїла злочин. Як правило, керівництво правоохоронних органів не зацікавлене у розголошенні, а інколи й у виявленні таких діянь, оскільки наявні корпоративні інтереси. Однак, як правильно зауважує М.М. Кузьмін, слідчий має повний набір повноважень для того, щоб приймати необхідні рішення і протидіяти злочинцям [3, с. 235].

Однією з особливостей розслідування розглядуваних злочинів є те, що окремі службові особи правоохоронних органів мають правовий імунітет. У кримінальному судочинстві імунітет визначається як функціональний правовий інститут, виключні норми якого передбачають звільнення певних суб'єктів від процесуальних обов'язків, та особливий порядок притягнення до кримінальної відповідальності і застосування заходів примусу [4, с. 13–14].

Конституція України визначає автономність судової влади й суддям гарантується незалежність і недоторканність [5]. Ці положення реалізуються в нормах Кримінального процесуального законодавства. Так, затримання або тримання під вартою чи арештом судді до винесення обвинувального вироку судом можливе тільки за згодою Вищої ради правосуддя, за винятком затримання судді під час або одразу ж після скоєння тяжкого або особливо тяжкого злочину [6].

Законодавством передбачені також особливості й у процедурі повідомлення про підозру судді та присяжному на час виконання ним обов'язків у суді. Згідно зі статтею 481 КПК України підозра вказаним особам пред'являється Генеральним прокурором або його заступником [6].

Варто зазначити, що повноваження судді припиняються з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього й він втрачає визначені законом гарантії незалеж-

ності і недоторканності судді [7]. Однак, як правильно зауважує С.Г. Волкотруб, неприпустимими є ситуації, коли суддя скоїв злочин і продовжує здійснювати правосуддя до набрання щодо нього законної сили обвинувального вироку [4, с. 60]. У таких випадках чинним законодавством передбачена можливість тимчасового відсторонення судді від здійснення правосуддя, це рішення ухвалює Вища рада правосуддя [8].

Ще однією особливістю розслідування цієї групи злочинів проти правосуддя є те, що на початковому етапі, як правило, особа злочинця вже відома. Тому типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування вважаємо за доцільне виділити залежно від зайнятої підозрюваним позиції. Перша типова слідча ситуація має місце, коли особа, яка скоїла злочин, не визнає себе винною або частково визнає вину та чинить протидію розслідуванню. Така ситуація характеризується як конфліктна й вимагає від слідчого значних зусиль з її подолання. Друга типова слідча ситуація має місце, коли особа, яка скоїла злочин, визнає себе винною та сприяє розслідуванню. Така ситуація характеризується більшим обсягом інформації про обставини скоєного злочину й сприятлива для розслідування.

Слідчі ситуації обумовлюють основні напрями розслідування та прийняття слідчим відповідних рішень і вибору ним необхідного способу дії [9, с. 222].

Аналіз слідчо-судової практики дозволяє виробити наступний алгоритм дій слідчого у першій типовій слідчій ситуації під час розслідування злочинів, що вчиняють службові особи правоохоронних органів, шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя:

- допит потерпілого;
 - огляд місця події (найчастіше ним є місця незаконного затримання та тримання особи);
 - витребування документів або тимчасовий доступ до них;
 - допит свідків;
 - допит підозрюваного;
 - проведення обшуків (за місцем роботи чи проживання підозрюваного);
 - надання доручень оперативним підрозділам з метою встановлення співучасників злочину, місця переховування підозрюваного, встановлення свідків;
 - проведення одночасних допитів між двома і більше вже допитуваними особами;
 - призначення судових експертів.
- Алгоритм дій слідчого у другій ситуації наступний:
- допит потерпілого;
 - огляд місця події;
 - витребування або тимчасовий доступ до документів;
 - допит свідків;
 - допит підозрюваного;
 - призначення судових експертів.

Найбільш розповсюдженими й ефективними слідчими (розшуковими) діями під час розслідування розглядуваних злочинів є огляд місця події, обшук, огляд документів, допити потерпілих, свідків, підозрюваних.

Специфіка огляду місця події полягає в тому, що найчастіше огляду підлягають режимні об'єкти, що охороняються, і тому слідчому необхідно подбати про такі аспекти, як проникнення до об'єкта, несподіваність, невідкладність. Об'єктами огляду найчастіше є службові кабінети працівників оперативних підрозділів, слідчих, інші приміщення відділень поліції. Проведення огляду місця події ускладнюється тим, що об'єкт розташований

на території зацікавленої сторони, а тому докази можуть бути швидко знищені або додані фальшиві. Невідкладність слідчого огляду в таких випадках вирішує перспективу розслідування. Крім того, слідчому варто проводити огляд місця події за участю потерпілих осіб, які можуть вказати на місця розташування слідів.

Зазначимо, що слідчий має вжити заходів щодо належної організації охорони місця події з метою недопущення знищення слідів злочину, правильно визначати межі огляду і ретельно обстежувати всю обстановку. Як правильно зазначає Р.Л. Степанюк, ця слідча дія відноситься до числа невідкладних і проводиться, як правило, в умовах дефіциту часу на підготовку, що вимагає від слідчого вміння швидко приймати правильні рішення [10, с. 662].

Серед особливостей проведення обшуків зазначимо факт, що вони, як і огляд місця події, також найчастіше проводяться у службових приміщеннях правоохоронних органів, а тому інформацію про його проведення можуть отримати зацікавлені особи. У зв'язку з цим слідчий має вжити заходів щодо несподіваності проведення обшуків, оскільки підозрювані можуть вдатися до знищення доказів. Об'єктами пошуку найчастіше є засоби катувань, матеріали шантажу, тощо.

Специфікою розслідування досліджуваних злочинів є також те, що вилученню та вивченню підлягають різноманітні документи, серед яких ми виділяємо наступні групи:

- службова документація, в якій міститься інформація про процедуру проходження документів, оформлюваних під час реалізації винним своїх повноважень, порядок прийняття рішень, що входять до його компетенції (журнали доставлених, журнали обліку вхідних/вихідних документів, журнали обліку виконання доручень слідчих, документи слідчих ізоляторів, протоколи затримання тощо);
- посадові інструкції, накази про призначення на посаду, функціональні обов'язки, оскільки у цій категорії кримінальних проваджень необхідно визначити коло службових повноважень працівника правоохоронного органу;
- документи, що характеризують особу підозрюваного. Для отримання даних про підозрюваного витребуються та вивчаються скарги на дії слідчого, матеріали службових перевірок на ці скарги, допитуються особи, які писали ці скарги. У результаті вивчення цих даних можуть бути встановлені аналогічні факти порушень законодавства в минулому або обставини, що пом'якшують покарання. Зазначимо, що ретельно мають досліджуватися документи, що подаються захистом, зокрема для характеристики особи підозрюваного, оскільки вони можуть бути необ'єктивними, виданими після наполегливих прохань зацікавлених осіб.

Наступною особливістю розслідування вказаних злочинів є те, що слідчому доводиться завжди проводити допит свідків й така слідча (розшукова) дія є невідкладною. Коло свідків досить широке, а тому пропонуємо їх поділити на три групи:

- колеги підозрюваного (зокрема з числа підлеглих чи керівників);
- рідні чи знайомі потерпілого та підозрюваного;
- інші особи (медичні працівники, поняті, перекладачі, тощо).

Особливості допиту свідків визначаються залежно від професійного становища, стосунків із підозрюваним, адже саме ці обставини визначають предмет допиту, суттєво впливають на ситуації його проведення [11, с. 269].

Зазначимо високий ступінь корпоративних інтересів серед колег підозрюваного, які не охоче йдуть на спілкування. Наприклад, у разі винесення суддею завідомо неправосудного рішення

суду слідчому необхідно допитувати помічників суддів, секретарів судових засідань. Під час допиту вказаних осіб можна встановити, чи проводилося судове засідання, якщо так, то хто був на ньому присутній, хто складав процесуальні документи (помічник судді чи сам суддя). Слідчий має пам'ятати, що інколи вказані особи є співучасниками злочину.

У якості свідків можуть допитуватися також чергові відділків поліції та інші працівники правоохоронних органів. Так, у кримінальному провадженні про незаконне затримання був допитаний оперативний черговий, який розповів про те, як здійснювався контроль за якістю пропускового режиму, доставлення осіб, затриманих або які викликаються до відділка поліції, скільки є входів до нього, чи пропускали доставлених без запису, за чією вказівкою [12].

Визначаючи особливості допиту підозрюваних, зауважимо, що вони обізнані про процес розслідування, оскільки мають не тільки професійні теоретичні знання, а й практичний досвід. Матеріали слідчо-судової практики свідчать, що типовими під час допиту підозрюваних є наступні ситуації:

- підозрюваний не визнає вини та відмовляється від надання свідчень;
- підозрюваний не визнає вини та надає свідчення;
- підозрюваний визнає вину лише частково й надає свідчення;
- підозрюваний визнає себе винним та надає правдиві свідчення.

Тактичні прийоми допиту підозрюваного або їх комбінації обираються залежно від ситуації слідчої дії: а) пред'явлення доказів; б) прийоми відновлення у пам'яті певних обставин (звернення до суміжних фактів, пропозиції намалювати схему події); в) деталізація свідчень; г) використання протиріч у свідченнях; г) використання позитивних якостей особи тощо [11, с. 269].

За підготовки до допиту підозрюваного мають бути вивчені матеріали, що характеризують ступінь кваліфікації підозрюваного, матеріали службової та прокурорської перевірок. Одразу зауважимо, що результати проведеного дослідження вказують на те, що найчастіше підозрювані починають давати правдиві свідчення тільки після того, як слідчий пред'явив низку викривальних доказів (результати проведення слідчих (розшукових) дій, речові докази).

Під час допиту підозрюваних слушно також поставити контрольні запитання, що деталізують і конкретизують. В якості додаткових засобів фіксації ходу і результатів допиту слідчому доцільно застосовувати звуко- або відеозапис. Слушною є пропозиція криміналістів, які вважають за доцільне фіксувати свідчення підозрюваного у формі: питання–відповідь–підпис [13, с. 25]. Це унеможливить у майбутньому посилання підозрюваного на неуважність прочитання протоколу.

Варто зазначити, що розслідування вказаних злочинів практично неможливе без проведення судових експертиз. Найчастіше призначаються почеркознавчі, судово-медичні експертизи, техніко-криміналістичне дослідження документів. Почеркознавчі експертизи проводяться у випадках необхідності ідентифікації особи за почерком. Судово-медичні експертизи призначаються з метою визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, наприклад, під час розслідування примушування дати свідчення. Також у вказаних кримінальних провадженнях можуть проводитися дактилоскопічні, трасологічні експертизи.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що на початковому етапі розслідування злочинів, що вчиняють службові особи право-

охоронних органів, шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя слідчому вже відома інформація про особу підозрюваного, а тому варто виділити такі типові слідчі ситуації: 1) особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не визнає себе винною, або визнає вину частково та чинить активну протидію розслідуванню; 2) особа, яка вчинила злочин, визнала себе винною та сприяє його розслідуванню. Невідкладними слідчими (розшуковими) діями у вказаних кримінальних провадженнях є огляд місця події, допит свідків. Під час розслідування вказаної групи злочинів проти правосуддя слідчому необхідно вилучити низку документів, призначити судові експертизи.

Перспективами подальших досліджень є розроблення засобів криміналістичної профілактики розглядуваних злочинів.

Література:

1. Мірошниченко С.С. Злочини проти правосуддя: теорія та практика протидії. К., 2012. 432 с.
2. Гарипов Т.И. Преступления против правосудия, совершаемые в досудебных стадиях уголовного судопроизводства его участниками и иными лицами (вопросы теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Казань, 2015. 221 с.
3. Кузьмин М.Н. К вопросу тактических мер преодоления противодействия в ходе расследования преступлений, совершенных лицами по должности обладающими правовым иммунитетом. Криминалистика – прошлое, настоящее, будущее: достижения и перспективы развития: материалы междунауч.-практ. конференции, приуроченной к 60-летию образования службы криминалистики (Москва, 16 октября 2014 г.). М.: Академия Следственного комитета Российской Федерации, 2014. С. 235–237.
4. Волкотруб С.Г. Імунітет у кримінальному процесі України. Харків: Консул, 2005. 144 с.
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/paran4775#n4775> (дата звернення: 15.02.2018).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/paran3855#n3855> (дата звернення: 15.02.2018).
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/paran1264#n1264> (дата звернення: 15.02.2018).
8. Про Вищу раду правосуддя: Закон України від 21.12.2016 р. № 1798-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1798-19/paran13#n13> (дата звернення: 15.02.2018).
9. Малярова В.О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика: монографія / за ред. С.М. Гусарова. Харків: Диска плюс, 2013. 422 с.
10. Степанюк Р.Л. Основи комплексної методики розслідування службових злочинів корупційної спрямованості, вчинених у бюджетній сфері України. Форум права. 2012. № 2. С. 659–664. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_105 (дата звернення: 15.02.2018).
11. Степанюк Р.Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: монографія / за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Х.: НікаНова, 2012. 382 с.
12. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 30.05.2016 р. справа № 703/5746/14-к р. 1-кп/703/5/16 р. / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58080685> (дата звернення: 15.02.2018).
13. Баева Э.У., Цветкова А.С., Кузьмин М.Н. Расследование принуждения к даче показаний. М., 2005. 42 с.

Книженко С. А. Расследование преступлений, которые совершаются служебными лицами правоохранительных органов путем нарушения порядка осуществления или обеспечения правосудия

Аннотация. В статье определены основные особенности расследования преступлений, совершаемых должностными лицами правоохранительных органов путем нарушения порядка отправления или обеспечения правосудия. Автором раскрыты типичные следственные ситуации первоначального этапа расследования таких преступлений, определены алгоритмы действий следователя. Рассмотрены тактические особенности проведения отдельных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: правосудие, служебные лица, преступления против правосудия, криминалистическая методика, расследование преступлений.

Knizhenko S. Investigation of crimes, committed by law enforcement officials by violating the procedure for the administration or provision of justice

Summary. The article outlines the main features of the investigation of crimes committed by officials of law enforcement agencies by violating the procedure for the implementation or maintenance of justice. The author discloses typical investigative situations of the initial stage of investigation of such crimes, defines algorithms of investigator actions. The tactical peculiarities of conducting separate investigative (search) actions are considered.

Key words: justice, officials, crimes against justice, forensic methodology, investigation of crimes.